

**Epitome : International Journal
of Multidisciplinary Research**

ISSN : 2395-6968

CHATTARI ARUYA SACHHANI

Dr. SNIGDHA SADAPHALE

DEPARTMENT OF PALI

Dr. Ambedkar College, Chandrapur

Email : Snigdha210675@gmail.com

चत्तारि अरिय सच्चानि

प्रा.डॉ. स्निग्धा सदाफळे,
पालि विभाग
डॉ. आंबेडकर महाविद्यालय, चंद्रपूर.
Snigdha210675@gmail.com

प्रस्तावना—

माणूस म्हणून कोणत्याही वर्णात, जातीत, गोत्रात, कूळात जन्म घ्या 'दुःखं' हे येणारच कारण जगात अनेक दुःखे ही मानव निर्मित आहेत. नैसर्गिकरित्या येणार दुःखं कमी आहे. सामाजिक, राजकीय, धार्मिक, आर्थिक, घ्या मानवनिर्मित व्यवस्थेत "माणूस" म्हणून दुःख येणारच "समाजव्यवस्था" ही मानवाने मानवाच्या सुखासाठी आणि स्वास्थासाठी निर्माण केली. परंतु पुढे हा हेतूच नष्ट झाला. वर्ण जाती, उच्चनिचता हा हेतू पुढे आला. ही कटुता टोकापर्यंत आली. जी व्यवस्था माणसाचे माणूसपण नाकारते. त्या व्यवस्थेला आणि जिथे माणूस व माणूसपण आहे ती व्यवस्था स्विकारणे हे कमप्राप्त होते. मात्र भारतात वर्णव्यवस्था जातीव्यवस्था असल्याने माणसात अनेक दुःख निर्माण झाले. "जगात दुःख आहे हे कोणालाही नाकबूल करता येत नाही." "जो तो आपले दुःख कसे नष्ट होईल याच विचारात असतो. त्याचा परिणाम असा होतो की, दुसऱ्याचा घातपात करून देखील प्रत्येकजण आपण सुखी होऊ इच्छितो." आपण माणूस आहोत हयांची जानिव करून देणारा धम्म म्हणजे बुद्ध धम्म. माणसाला माणूस म्हणून जगण्याचा विश्वास, अधिकार देणारा बुद्धधम्म आपण माणूस आहोत हया जाणिवेनिशी जगण्याचा विश्वास देणारा बौद्धधर्म. "प्रत्येकाला आपले आणि इतरांचे दुःख एक आहे अशी जाणीव झाली पाहीजे आणि इतरांचे दुःख एक आहे अशी जाणीव झाली पाहीजे आणि म्हणूनच बुद्ध भगवताने पहिल्या आर्यसत्यात सर्वसाधारण दुःखाचा समावेश केला."

“भगवान बुद्धाच्या धम्माची शिकवण दुःखाच्या अस्तित्वाची जाणीव ठेवून सुरू होते. जगातील सर्व प्राणिमात्रांना जोडणारा फक्त एकच दुवा आहे आणि तो म्हणजे

दुःख.” इ.स.पूर्व ६ व्या शतकात भारतात श्रमणपथं मोठा बलाढय होता. प्रत्येक श्रमण हा जन्मज राम रणादिक हे सर्वसाधारण दुःख मान्य करणारा होता. दुःख नाशाकरिता श्रमणपंथ तपश्चर्या करित होते. मात्र त्यांच्या दुःखाशी संबंधीत तत्त्वज्ञानात व दुःखाच्या कारणामध्ये मतभेद होता. “दुःख आत्म्याने उत्पन्न केले. ‘सयंकत दुःख’ मानणारा निर्ग्रन्थ पंथ होता. “दुःख पराने उत्पन्न केले. “परंकतं दुःखं” सांख्य श्रमण (तत्त्ववेत्ता) असे मानणारे होते.” “काही अशी आत्म्याने तर काही अशी पराने दुःख उत्पन्न केले. “सयंकतं च परंकतं च दुःखं” आत्मा आणि प्रकृति मिळून दुःख उत्पन्न करते असे माणणारे तिसऱ्या प्रकारचे श्रमणपथं होते. तर चवथे म्हणत, दुःख आत्म्याने किंवा पराने उत्पन्न केले नसून आकस्मिक आहे. चवथ्या प्रकारचे श्रमण दुःख आकस्मिक समजत असल्यामुळे अक्रियवादाकडे झुकत. अशा रितीने त्यावेळचे श्रमणपंथीय निष्फल तपश्चर्या करित किंवा निष्क्रिय बनत. म्हणून बुद्धाने, दुःख, दुःखाचे कारण, दुःखाचा नाश, दुःखनाशाचा मार्ग सांगून ‘चतु अरिय सच्चं’ चे स्पष्टीकरण केले. पालित ‘दुःख’ हा शब्द संदर्भाप्रमाणे शारिरीक, मानसिक आणि अध्यात्मिक अशा अनेक अर्थानी वापरला आहे. व्यथा, भोग, ताप, त्रास, कष्ट, क्लेश, वैफल्य, त्रागा, पीडा, कारुण्य विषाद, अशांतता, असमाधान कारकता, शोषण, चिंता, निराशा इत्यादी शब्द दुःखाच्या अनेक छटा दर्शवितात. म्हणून दुःख या शब्दाचे दुसऱ्या भाषेत यथायोग्य भाषांतरं करणे अवघड आहे.

चत्तारि अरिय सच्चानि बुद्धाने माणसाला अंतिम सुखाकडे, ध्येयाकडे घेवून जाण्याचा मार्ग सांगितला. ज्याला पालि साहित्यात “धम्मचक्कपब्जसुत्तं” असे म्हणतात. त्यात त्याने दुःख, दुःखाचे कारण, दुःखाचा नाश, दुःख नाशाचा मार्ग”प्रथमत सांगितला ज्यालाच “चत्तारि अरिय सच्चानि असे म्हणतात. “दुःखाचे खरे कारण आत्मा किंवा प्रकृती नसून मनुष्याची तृष्णा आहे. हे प्रथमत बुद्ध भगवंताने दाखवून दिले. पूर्वजन्मीचा आणि ह्या जन्मीच्या तृष्णेमुळे सर्व दुःख उत्पन्न होते. तृष्णा कोठून आली हा प्रश्न निरर्थक आहे. ती जोपर्यंत असेल तोपर्यंत दुःख उत्पन्न होणारचं. हे दूसरे आर्यसत्य. तृष्णेचा नाश करण्यानेच मनुष्य दुःखातून मुक्त होतो. हे तिसरे आर्यसत्य आणि तृष्णानाशाचा उपाय म्हटला म्हणजे दोन अंताच्या मधून जाणारा आर्य अष्टांगिक हे चवथे आर्यसत्य.”

सम्बोधी प्राप्ती नंतर बुद्धाने विमुक्ती सुखाचा सात आठवडे आनंद घेतल्यानंतर त्याने प्रथमतः ऋषीतपन मृगदाय वन येथे जो प्रथम उपदेश केला त्याला तिपिटकातील विनयपिटकात धम्मचक्कपबत्तनसुत्तं असे म्हणतात. यात त्याने दुःखाची व्याख्या केली आहे. ती प्रथम आर्यसत्यात येते.” भगवान बुद्धाचे तत्त्वज्ञान सामान्य माणसांना समजेल असे होते. त्यांच्या दृष्टीने सामान्य मानसाला आर्यसत्याचे ज्ञान होणे पुरेसे होते.

मानसाला चार आर्य सत्याचे ज्ञान आणि दया प्रेम क्षमा शांती, अहिंसा इ. आधारित असा आचार (वर्तन) ठेवणे यांच्या योगेच भवचक्रातून मनुष्याची सुटका होणे शक्य आहे. अशी भगवान बुद्धांची विचारसरणी होती.” “दुःख” या शब्दाची व्युत्पत्ती दोन प्रकारांनी बुद्धदघोषांनी विशुद्धीमग ग्रंथात दिली आहे. त्याच्या म्हणण्याप्रमाणे ‘दुक्’ म्हणजे वाईट, दृष्ट, कुत्सिक आणि ‘ख’ म्हणजे पोकळ, शून्य, ‘खम्’ म्हणजे आकाश.” १२ विशुद्धीमग नामक पालि ग्रंथात आचार्य बुद्धघोषांनी दुःखाचे सात प्रकार सांगितले आहेत. १. दुःख दुःखता २. विपरिणाम दुःख ३. संस्कार दुःख ४. प्रतिच्छन्न दुःख ५. अप्रतिच्छन्न दुःख ६. पर्याय दुःख ७. निष्पर्याय दुःख.

धम्मचक्कपल्लवत्तनसुत्त प्रथमतः बुद्धाने दुःखाची सोप्या शब्दात व्याख्या केली आहे. दुःखाची सुरुवात ही जन्मापासून होते. तर इच्छा पूर्ण न होणे या बारा उदाहरणासह संपते. विशुद्धीमगत याचे सविस्तर वर्णन आहे. महापरिनिब्बानसुत्तांत बुद्ध म्हणतो, “चार आर्यसत्याचे यथाभूत ज्ञान न झाल्यामुळे दीर्घकाळापर्यंत त्याच्या योनीत जन्मलो परंतु आता या सत्याचे ज्ञान झाले व त्यामुळे तृष्णेचा नाश झाला, दुःखाचे मूळसमूळ नष्ट झाले. आता आणखी पुनजन्म राहिला नाही.

“चतुन्नं अरियसच्चानं यथाभूतं अदस्सना।
संसरित दीहमध्दानं, तासु तास्वेच जातितु॥
तानि एतानि दिट्ठानि भवनेत्ति समुहता।
आच्छिन्नंमूल दुक्खस्स नत्थि दानि पुनल्भवो॥”

बुद्ध धम्माची शिकवण ही चार अरिय सत्याशी निगडीत आहे. सम्बोधी प्राप्तीनंतर प्रथम जो धम्मोपदेश दिला त्यात ‘चत्तारि अरिय सच्चानि’च शिकविली. अथ खो भगवा पञ्चगिये भिक्खु आमन्तेसि ‘व्दे मे, भिक्खवे, अन्ता पल्लवजितेन न सेवि तब्बा। कतमे व्दे? यो चय कामेसु कामसुखल्लिका नुयोगो हीनो गम्मो पोत्थुज्जनिको अनरियो अनत्थ संहिती, यो चायं अत्तकिलमथानुयोगो दुक्खो अनत्थसं हितो एते खो, भिक्खवे, उभो अन्ते अनुपगम्म मज्झिम परिपदा तथागतेन अभिसम्बुद्धा, चक्खुकरणी जाणकरणी उपसमाय अभिज्जाय सम्बोधाय निब्बानाय संवत्तति।”

“इदं खो पन, भिक्खवे, दुक्खे अरियसच्च। जाति पि दुक्खा, जरा पि दुक्खा, व्याधि पि दुक्खा, मरणं पि दुक्खं, अप्पियेहि सम्पयोगो दुक्खो, पियेहि वप्पयोगो दुक्खो, य पिच्छ न लभति तं पि दुक्खा संखित्तेन, पञ्चुपादानक्खन्धा दुक्खा॥”

‘खरेच भिक्खुंनो दुःख अरिय सत्य आहे. जन्म घेणे सुद्धा दुक्ख आहे. म्हातारपण सुद्धा दुक्ख आहे. आजारपण, मरण सुद्धा दुक्ख आहे. अप्रियवस्तूंचा

सहयोग होणे—प्रियवस्तूंचा वियोग होणे, जी इच्छा केली ती प्राप्त न होणे हे दुःख आहे. थोडक्यात पाच उपादान स्कंधा दुःख आहे.' असे पहिल्या अरिय सत्यात बुद्ध सांगतात.

“इदं खो पन भिक्खवे, दुक्खसमुदयं अरिय सच्चं—यायं तण्हा पोनोस्भविका नन्दिरागतहगता तजतजाभिनन्दिनी सेय्यवीदं कामतण्हा,—भवतण्हा, विभव तण्हा।” १७. अर्थात हे भिक्खूंचे दुःखसमुदाय अरियसत्य जे हे तृष्णा पुन्हापुन्हा उत्पन्न होणारी जेथे तेथे क्रोधाची भावना, तेथेतेथे उत्पन्न होण्याची भावना जशी कामतृष्णा जन्म घेण्याची तृष्णा आत्महत्या करण्याची तृष्णा.

तर तिसऱ्या अरियसत्यात बुद्ध धम्मचक्र पञ्चतनसुत्तात सांगतात की, “इदं खो पन, भिक्खवं दुक्खनिरोध अरियसच्चं—यो तस्सा येव तण्हाय असेस विरागनिरोधी, चागो, पटिनिस्सग्गो, मुत्ति अनालयो” अर्थात हे खरेच भिक्खूंचे दुःखनिरोध अरियसत्य जे त्या प्रमाणे तृष्णा मूळ्यासहित क्रोधाला नष्ट करते, त्याग करते, सोडून देते मुक्त होतो अप्रवाहीत होतो मनातील वाईट विचार असे स्पष्ट केले तर चवथ्या अरिय सत्यात बुद्ध मध्यममार्ग सांगतात.

“इदं खो पन, भिक्खवे, दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्चं—अयमेव अरियो अट्ट,डुिको मग्गो सय्यथीदं—सम्मादिट्ठी, सम्मासडु,प्पो, सम्मावाचा, सम्मा कम्मन्तो, सम्माआजीवो, सम्मावायामो, सम्मासति, सम्मासमाधि।” अर्थात हे भिक्खूंचे खरेच दुःखनिरोध मार्ग अरियसत्य आहे. हाच माझा अरिय अष्टांगिक मार्ग ज्याप्रमाणे सम्यक दृष्टी, सम्यकसंकल्प, सम्यकवाणी, सम्यककर्म, सम्यक उपजीविका, सम्यकप्रयत्न, सम्यक समृती, सम्येक समाधी.

हे भिक्खूंचे दुःख अरिय सत्य मला पूर्वी न ऐकलेल्या धम्मात ज्ञान उत्पन्न झाले, प्रज्ञा उत्पन्न झाली, विद्या उत्पन्न झाली आणि अवलोकन करण्याची शक्ती उत्पन्न झाली. हे दुःख अरियसत्य बुद्धीला पटणारे। समजणारे आहे. मी ते समजून घेतले आहे दुःखसमुदाय अरियसत्य समजून घेण्यात योग्य आहे. त्याच प्रमाणे दुःखनिरोध अरियसत्य साक्षात्कार करणे योग्य अनुभव घेण्यात योग्य आहे. मी दुःखनिरोध अरिय सत्याचा साक्षात्कार केलेला आहे. त्याचप्रमाणे दुःख निरोधमार्ग अरियसत्य हे भावना करण्यात योग्य आहे. मी भावना केलेली आहे. जोपर्यंत मला ह्या चार अरिय सत्यांचे याप्रमाणे तिनप्रकारे व बाराप्रकारे यथायोग्य ज्ञानदर्शन झाले नाही. तो पर्यंत मी प्रयत्न केलेला आहे. अनुपम सम्यक सम्बोधी चांगल्या प्रकारे प्राप्त करून ती पुर्ण करून घेतली आहे. ज्ञान आणि मार्ग याचे दर्शन मला झाले. अशा प्रमाणे मला विमुक्ती मिळाली हा माझा अंतिम जन्म आहे. माझा पुन्हा पूनःजन्म नाही. ह्या प्रमाणे तथागतांनी धम्मचक्रप्रवर्तनसुत्तात चार अरिय सत्यांचे स्पष्टीकरण केलेले आहे.

उपसंहार—

आजपासून अडीज हजार वर्षानपूर्वी गोतम बुद्धाने मानवाला दुःखमुक्तीचा मार्ग सांगितला तो मार्गदाता आहे. बुद्धधम्म आचरण शील धम्म आहे. मानवाने तो आचरणात आनला तर दुःखमुक्त होवून 'निब्बाण' प्राप्त करेल. बौद्धांचे अंतिम ध्येय हे 'निब्बाण' आहे हे निब्बाण प्राप्त करण्यासाठीच बुद्धाने 'चत्तारि अरिय सच्चानि हे तत्त्वज्ञान सांगितले आहे. त्यात प्रथम जगात दुःख आहे. दुःख हे समुहाने येते. दुःखाचा नाश करता येणे आणि दुःख नाशाचा हा मार्ग होय. येणेप्रमाणे गोतम बुद्धाने चार अरिय सत्याचे अज्ञान म्हणजे "अविद्या" सांगितले अविद्याच दुःखाचे कारण आहे. अविद्येचा नाश म्हणजे दुःखापासून मुक्ती अर्थात "निब्बाण" होय. दुःख निरोध म्हणजे निब्बाण हे तिसऱ्या अरिय सत्यात सांगतात. तृष्णेचा निरोध (तण्हाखत्ते) म्हणजे 'निर्वाण' यासाठी आचरण मार्ग सांगितला जो आठअंगानि मुक्त आहे जो चवथ्या अरिय सत्यात समाविष्ट आहे. ज्याला अष्टांगिक मगो म्हणतात. ज्यालाच मध्यम मार्ग म्हणतात. दोन अंत सोडून जो अत्यंत देहदण्डन व कामसुखात सास्वाद घेणे सोडून मध्यम मार्ग दिला ज्यात सामान्य जनतेच्या दुःखमुक्ती साठी त्याने चत्तारि अरिय सच्चानि हे तत्त्वज्ञान सांगितले.

संदर्भ ग्रंथ—

१. भगवान बुद्ध ले. धर्मानन्द कोसंबी (१९८९) सुविचार प्रकाशन मंडळ नागपूर आणि पूणे चवथे मुद्रण (पेज नं. १०४)
२. तत्रैव (भ. बुद्ध. कोसंबी—पेज नं १०४.)
३. तत्रैव भ. बुद्ध. कोसंबी—पेज नं १०४.)
४. मोरे एम एस (१९९४) भगवान बुद्धाचा मध्यम मार्ग बौद्ध सांस्कृतिक केंद्र, बौद्ध ग्रंथमाला १/७ दुसरी आवृत्ती पेज नं १०
५. भगवान बुद्ध. कोसंबी पेज नं १०५
६. भगवान बुद्ध. कोसंबी (तत्रैव) पेज नं १०५
७. मोरे एम. एस (२००६) बुद्ध धम्माचा मूळ सिद्धांत कौशल्य प्रकाशन, औरंगाबाद प्रथम आवृत्ती पेज नं ५२
८. मोरे एम.एस. (१९९४) भ. बु. मध्यममार्ग पेज नं १०
९. जगदिश कश्यप विनयपिटक महावग्गोपालि (१९५६) धम्मचक्कपस्वजन सुत्त. पेज नं १३. बिहार राजकीयेन पालि पकासनमण्डलेन प्र. आ. पेज नं १३ भगवान बुद्ध कोसंबी पेज नं १०५
१०. जगदिश कश्यप विनयपिटक महावग्ग धम्मचक्क पब्बत्तनसुत्तं पेज नं १३

११. जगदिश कश्यप विनयपिटक महावग्ग धम्मचक्क पब्बत्तनसुत्तं (तैत्रव) पेज नं २४
१२. जगदिश कश्यप विनयपिटक महावग्ग धम्मचक्क पब्बत्तनसुत्तं (तैत्रव) पेज नं २५
१३. जगदिश कश्यप विनयपिटक महावग्ग धम्मचक्क पब्बत्तनसुत्तं (तैत्रव) पेज नं १४
१४. जगदिश कश्यप विनयपिटक महावग्ग धम्मचक्क पब्बत्तनसुत्तं (तैत्रव) पेज नं १४
